

**MAKTABDA O‘QIB TUSHUNISH KO‘NIKMASINI
SHAKLLANTIRISH MASALASI**

QODIROVA GULI MARSELOVNA

UrDPI, O‘zbek va rus tili adabiyoti kafedrası o‘qituvchisi

+998 88 600 92 22

gulimarselovna@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada matnni tushunish jarayoni va matnga qo‘yiladigan talablar yuzasidan fikrlar bayon qilingan. Matn tshnishgata’sir qiluvchi omillar tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: matn, analitik o‘qish, pedagogik, psixologik, fiziologik, kontekst, daraja, omil.

Абстрактный. В статье излагаются идеи о процессе понимания текста и требованиях, предъявляемых к тексту. Анализируются факторы, влияющие на понимание текста.

Ключевые слова: текст, аналитическое чтение, педагогический, психологический, физиологический, контекст, уровень, фактор.

Abstract. This article presents ideas about the process of understanding the text and the requirements for the text. The factors affecting text understanding are analyzed.

Keywords: text, analytical reading, pedagogical, psychological, physiological, context, level, factor.

Zamonaviy jamiyat hayotida o‘qib tushunish bilish va muloqot vositasi sifatida katta ahamiyatga ega. Shuningdek, eshitish kanallariga qaraganda ko‘rish kanallarining o‘tkazish layoqati birmuncha yuqori. Shu bois bosma matn ko‘rinishida tavsiya qilingan axborot eshtilgan axborotdan ko‘ra ishonchli va samarali tarzda qabul qilinadi hamda unga kam xarajat va kuch sarflanadi.

O‘qib tushunish – bu matnning grafika yordamida ifodalangan mazmunini muloqot vazifasiga qarab qabul qilish va qayta ishlab, mazmunan anglashga doir nutqiy faoliyat turi. Real hayotda biz turli tarzda o‘qiymiz, o‘qish

xususiyati bizning har bir alohida vaziyatda o'qishdan ko'zlaydigan maqsadimizga bog'liq.

Matnni o'qib tushunish jarayoni, o'z navbatida, quyidagi jarayonlardan tashkil topadi:

- pedagogik jarayon – biror shaxs tomonidan o'rgatish, ko'rsatishni taqozo qiladi;
- psixologik jarayon – diqqatni jamlagan holda o'qilayotgan narsaga qarash, tikilishni talab qiladi;
- jismoniy jarayon – boshqa harakatlarni to'xtatgan holda ko'zni faqat harf, bo'g'in yoki so'zga qaratishni taqozo etadi;
- fiziologik jarayon – o'rgatilayotgan harf yoki so'zni takrorlay olishni talab qiladi, o'qiy olish layoqatining mavjud yoki mavjud emasligini anglatadi.

O'qish yondosh nutq malakalari va til ko'nikmalarini shakllantirish hamda nazorat qilish vositasi hamdir. O'qish jarayonida ko'p uchraydigan so'zlar va iboralar faol leksikaga o'tadi, og'zaki nutqda qo'llanadi. O'qish davomida ongsiz tarzda eslab qolish yuz beradi, bu tabiiy hodisa bo'lib, ongli eslab qolishdan ko'ra foydaliroqdir. Shu bois ta'limida o'qish uchun matnlarni til birliklarining ko'p marotaba qaytarilishini hisobga olib tuzish zarur.

O'qib tushunish uchun matnlarni tanlash tamoyillari ta'lim mazmunini maqsadga muvofiqlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Bunda matn mazmuniga hamda matnning lisoniy jihatlariga bo'lgan talablar farqlanadi.

Matn mazmuniga quyidagi talablar qo'yiladi:

- 1) matnlar o'quvcilar uchun qiziqarli hamda ularning yoshiga mos bo'lishi;
- 2) matnlarda faqat o'quvchilarga ma'lum voqelik aks etgan bo'lishi;
- 3) og'zaki nutqni o'stirishda samaraliroq hisoblanadigan sujetli matnlarga ko'proq o'rin ajratilishi lozim.

Til materialini tushunish bilan bog'liq malakalar bir qator oraliq malakalardan tashkil topadi.

1. Leksik birliklarni tushunish malakasi (so'zning boshlang'ich shaklini aniqlashga qaratilgan mashqlar).

2. So‘z birikmalari va gaplarni tushunish malakasi (so‘zlardan so‘z birikmalari hosil qilish, gaplar tuzish).

3. O‘qish davomida asosiy va ikkinchi darajali axborotni ajratish malakasi (gaplarni qisqartirish va kengaytirish, tayanch so‘zlarni aniqlash va b.).

Metodik adabiyotlarda o‘qib tushunishga o‘rgatish bo‘yicha mashqlar matnni o‘qish jarayoniga nisbatan tasniflanadi. Ular matnoldi, matn bo‘yicha va matndan keyingi topshiriqlarga bo‘linadi. Matnoldi topshiriqlarning vazifasi o‘qishning psixologik mexanizmlarini maqsadga qaratilgan holda shakllantirish, yangi so‘zlar va grammatik hodisalarni tushuntirish, ularni qo‘llashni mashq qilishdan iborat.

O‘qib tushunish jarayonida matndagi turli chiziqlar majmuyini qabul qilamiz, ular grafema deb ataladi. U vizual kirish leksikonidagi mavjud so‘zlar bilan solishtiriladi va so‘z chizmadan iborat tashqi shaklidan mazmundan iborat mohiyatiga aylanadi va idrok qilinadi. Ya‘ni, mazkur tasvirga bog‘langan ma‘no faollashadi. Bir so‘z bilan aytganda, yozma matndagi so‘zni turli belgilar tizimi – grafemalar yig‘indisi sifatida qabul qilamiz va uni mazmun parchasi sifatida idrok qila boshlaymiz.

Matnni o‘qib tushunish murakkab jarayon hisoblanadi. Bu jarayon tilshunos olimlar tomonidan bir qancha bosqichlarga ajaratiladi. Olima I.Azimova matnni tushunishning beshta darajasini keltiradi:

- a) assotsiativ daraja;
- b) leksik-morfologik daraja;
- c) kontekstual daraja;
- d) struktural daraja;
- g) matn darajasi. [1: 65].

Hammada ham matnni o‘qib tushunish bosqichlar bir xil amalga oshavermaydi. Shuning uchun ham muayyan matnni bir xil o‘qib chiqqan o‘quvchilar tushunishining har xil bo‘lishini guvohi bo‘lamiz. Bu uning fiziologik va psixologik jihatlariga bog‘liq bo‘ladi, ya‘ni qabul qilish qobiliyati yoki ruhiy holatiga, yoki jismoniy holatlariga bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shuningdek, matnni o‘qib tushunishga bir nechta omillar ta‘sir etishi mumkin. Shuning uchun

pedagogik o'lvovlarga doir tadqiqotlarda o'qib tushunish malakasini baholashda natijalarga salbiy ta'sir etuvchi omillar quyidagicha guruhlashtiriladi:

- matn omillari;
- o'quvchi omillari;
- vazifa omillari[2: 16].

Matn omillari – matn bilan bog'liq bo'lgan omillar: matn tilining og'irligi, berilish uslubining murakkabligi, matn turlari va unda mavzular tematikasi bilan bog'liq bo'lgan omillar.

O'quvchi omillari – o'qib tushunuvchi bilan bog'liq omillar: o'quvchining yoshi, fiziologik va psixologik holati, tajribasi, kognitiv darajasi bilan bog'liq bo'lgan omillar.

Vazifa omillari – topshiriq bilan bog'liq omillar: topshiriqlar hajmi, miqdori, mazmunining aniq va lo'nda ifodalanganligi bilan bog'liq bo'lgan omillar. Shuning uchun ham o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholash jarayonida o'qib tushunish malakasini baholash konstruktlerini belgilashga, baholash jarayonida foydalaniladigan matnlarni tanlashga, u asosida topshiriqlar tuzishga alohida e'tibor bilan yondashish talab etiladi. Ya'ni bola fiziologik tomondan o'sib boradi, unda namoyon bo'luvchi holatlar, ko'nikmalar ham rivojlanib boradi. Shu bois baholash jarayonida ham o'quvchining yosh xususiyatidan kelib chiqib mezonlar belgilanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, har bir o'quvchi fikrini og'zaki yoki yozma ifodalashi, o'zgalar fikrini, matndagi axborotlarni idrok eta olishi psixofiziologik jarayon bo'lib, baholashda foydalaniladigan savol va topshiriqlar uning nutqiy malakalarini va tafakkurini rivojlantirishga, ruhiy jihatdan ham, jismoniy jihatdan ham mos bo'lishi, ularda mustaqil munosabatini bayon etishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

FOYDALNILGAN ADABIYOTLAR:

1. 1.Mirziyoyev Sh. M. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpoetamiz.–T.:O'zbekiston.2016.
2. Azimova I. O'zbek tilidagi gazeta matnlarining mazmuniy persepsiyasining psixolingvistik tadqiqi: monografiya. –T., 2019. 158 bet

3. Ismailov A. v.b,. Xalqaro tadqiqotlarda o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini baholash. – Toshkent, «Sharq», 2019, 92 b.
4. To‘xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. –T.: Yangi asr avlodi, 2006.–314b.
5. Yusupova Sh. Ona tili ta’limi samaradorligini oshirish va ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish. Ped. Fan.Nom-didiss.-Toshkent:TPDI,1998.-137b.